म. ग्रं. सं. ठाणें
विषय काव्य
सं. क्र. २४८२

मराठी शायरी

भाऊसाहेब पाटणकर

मराठी शायरी

भाऊसाहेब पाटणकर

संजय
प्रकाशन, पुणे ४

संजय प्रकाशन : दोनशे सेहेचाळीस.

प्रकाशक :

अभय शंकर भावे.

संजय प्रकाशन.

९१७/२२, फर्ग्युसन कॉलेज रोड,

पुणे ४११ ००४.

© भाऊसाहेब पाटणकर.

प्रथमावृत्ती : १९६१

द्वितीयावृत्ती : १५ मार्च १९८३

मुखपृष्ठ : अनील उपळेकर.

मुद्रक :

प्रमोद वि. बापट.

स्मिता प्रिंटर्स

१०१९, सदाशिव पेठ,

नागनाथ पाराजवळ,

पुणे ४११ ०३०.

किंमत ८ रुपये.

पर्शियन-उर्दू भाषेतील काव्यप्रकार
मराठीत प्रथम आणणारे कवी
कै. माधव ज्यूलियन
यांच्या स्मृतीस सादर समर्पण.

उर्दू शायरीचा ढंग

२४८२
वा. क्र. २३९९६७
वर्गय २०।९।८३

आधुनिक मराठी कवितेच्या जन्मकाळी तिच्यापुढे फक्त एकच पर्याय होता ही मला दुर्दैवाची गोष्ट वाटते. तो पर्याय म्हणजे इंग्रजी कवितेच्या वळणावर जाण्याचा. माझे हे मत आणि 'केशवसुतांनी इंग्रजीचे अनुकरण करण्यापलीकडे कुठचीच बहादुरी केली नाही' हे मत, ही दोन्ही एक नव्हेत हे मला येथे बजावून सांगितले पाहिजे. जुन्या संतांच्या परमार्थवादी परंपरे-तून आणि जुन्या पंडित कवींच्या शब्दालंकारवादी परंपरेतून बाहेर पडण्याची ऊर्मी खऱ्याखुऱ्या कवींना इंग्रजी शिक्षणानंतर होणे अपरिहार्य होते. जे झिडकारायचे ते ठरले होते; जे व्यक्त करायचे ते तर अंतःकरणात उसळतच होते. परंतु ते ज्या तऱ्हेने व्यक्त करायचे ती ठरण्याला मात्र इंग्रजी काव्य-वाचनाने विशिष्ट वळण लागले.

ऐहिक जीवनाचा ठराविक आणि अप्रामाणिक धिक्कार करीत बसायला, केशवसुतादी कवी अर्थात्च तयार नव्हते. व्यक्तीच्या ऐहिक आकांक्षांचा धिक्कार फार काळ झाला होता. त्याची प्रतिक्रिया म्हणून जीवितवादी, निसर्गपूजक, आत्मपूजक कविता उसळून येणे अपरिहार्य होते. मराठी शाहिरांनी जुन्या अप्रामाणिक निवृत्तीविरुद्ध थोडेफार बंड केले होते; पण एक तर या शाहिरांना नैसर्गिक कामनांना उद्गार देण्याइतका धीटपणा असला, तरी आपली ऐहिकपर गीते घेऊन परमार्थवादी कवींच्या मांडीला मांडी लावून बसण्याइतके शिक्षण आणि संस्कृती नव्हती. या न्यूनगंडामुळेच त्यांनी वेदांताच्या खोट्या कोलांट्या घेऊन दाखवणाऱ्या भेदिक लावण्या लिहिण्याचे सोंग केले.

विरक्ती ही काव्याच्या दरबारातली सर्वश्रेष्ठ भावना नसून 'अनुरक्ती' हीच सर्वश्रेष्ठ भावना आहे, हे केशवसुतादी रोमँटिक सौंदर्यवादी कवींनीच ओळखले व धीटपणे उद्घोषित केले. या त्यांच्या सौंदर्यपूजक स्फुरणाच्या काळी त्यांच्यासमोर दोनच वाटा होत्या. एक तर इंग्रजी रोमँटिक कवींच्या सुरात गायचे; नाही तर जुन्या खेडवळ असंस्कृत लावणीकारांच्या पंक्तीला बसायचे. अर्थात् केवळ फॅशन् म्हणून विरक्तीची, स्त्रीनिंदेची आणि देह-निंदेची गाणी गात बसण्यापेक्षा त्यांनी असंस्कृत डफ- तुणतुणेवाल्यांच्या

पंक्तीला बसणे देखील पत्करले असते. कारण त्यांना संभावितपणापेक्षाही प्रामाणिकपणा आणि भावनापूजन प्रिय होते.

पण केशवसुत, टिळक, तांबे, गोविंदाग्रज यांच्यासारख्या प्रामाणिक भावना पूजकांना कालमानामुळे आणखी काही गुण चिकटले. ते गुण म्हणजे सुधारणावाद आणि प्रयोगवाद. " जे आगरकरांनी व चिपळूणकरांनी गद्यात सांगितले, तेच केशवसुतांनी पद्यात सांगितले." ही त्यांच्या काव्याची फल-श्रुती सांगणारे बहाद्दर टीकाकार आहेतच. शैलीचे, वृत्तांचे आणि काव्य-प्रकारांचे प्रयोग करीत बसणे हे फार मोठे कार्य आहे, अशी केशवसुतांच्या पुढच्या पिढीची – रविकिरणमंडळाची – समजूत होतीच. पण सुधारणावाद आणि प्रयोगवाद हे केशवसुतकालीन काव्याचे विशेष नसून, भावनांचा प्रामाणिकपणा हा त्याचा विशेष होता असे मी मानतो. आणि या दृष्टीने पाहता, आधुनिक मराठी कविता आपले जुने, संकुचित आणि अप्रामाणिक वळण सोडून धाडसाने घराबाहेर पडली, तेव्हा तिला सोबत आणि वाटाडी फक्त इंग्रजी कविता होती हे मी दुर्दैव समजतो.

आधीच इंग्रजी कवितेवर सहज आणि कर्णमधुर आत्माविष्कारापेक्षा बौद्धिकतेचे ओझे; त्यातच आमच्या इंग्रजीशिक्षित कवीच्या काळी सभोवती राजकीय सामाजिक पुनरुत्थानाचे वातावरण ! त्यामुळे पुष्कळदा त्यांना वैयक्तिक भावनांच्या आविष्कारांपेक्षा, समाजोद्धाराच्या आरोळ्या अधिक प्रतिष्ठित वाटत ! आणि हीच त्यांची समजूत तांब्यांच्यासारख्या जातिवन्त चंडोलाला खटकत असे. केशवसुतांच्या रूढिभंजनाच्या आवेशांना काव्या-नुकूल मानायला तांबे कधीच तयार नसत. वास्तविक त्या काळच्या हिंदुस्थानात कवितेला इंग्रजीखेरीज दुसरी कोणीच सोबतीण नव्हती असे नव्हे. रवीन्द्रबाबूंची कविता नव्या वळणाची असून इंग्रजी वळणाची आहे असे म्हणता येणार नाही. पण ऐहिकपूजक असूनही इंग्रजीपासून स्फूर्ती न घेणारी हिंदुस्थानमधील दुसरी कविता म्हणजे उर्दू शायरी होय. मराठी कविता परंपरेच्या जड जोखडाशी हिसकाहिसकी करीत असताच तिच्या दृष्टीसमोर उर्दू शायरीसारखी, सुंदर, नाजूक, आणि नखरेल, आत्मपूजक, प्रेमपूजक कविता असती, तर तिला कोणते वळण लागले असते ते तांबे व माधव ज्यूलियन यांच्या काही कवितांतील काही ढंगावरून ओळखता

येण्यासारखे आहे.

वास्तविक जो वेगळा प्रवाह मराठीत आल्याने मराठी कवितेचा ढंग अधिक मनोहर झाला असता, तो प्रवाह माधव ज्यूलियन या कवीला माहीत होता. फारशी उर्दूतील कित्येक आकर्षक भूमिका, वृत्ती व आविष्कार पद्धती माधवराव पटवर्धनांच्या गझलात ठिकठिकाणी चमकून जातात. त्यांच्या कवितेतील फारशी ढंगाचा एक महत्त्वाचा संप्रदाय होऊही शकला असता. काही तरुण कवींनी माधवरावांच्या कवितेतील इष्काचे, शैलीचे व लयीचे अनुकरण केले देखील. परंतु मराठीत अल्पकाळ लहरून गेलेल्या या फारसी-उर्दू घराण्याचा उस्तादच स्वतः त्या घराण्याशी पुरता इमानदार नव्हता ! उत्कट आणि उदार प्रेम हे माधवरावांचे स्वतःचेच होते; परंतु त्या प्रेमाचा दिलदार दरबारी अवीष्कार त्यांनी केवळ सक्तीच्या फारसी वाचनातून मिळवला होता. हृदयात इष्क फारसी कवीचे; पण डोक्यात काव्य-कल्पना मात्र संस्कृत पंडिताची ! असे माधवरावांचे विच्छिन्न व्यक्तिमत्त्व होते. एवढ्यातूनही जीवनाच्या एका आर्त आणि ध्येयपूजक कालखंडात त्यांनी काही सुंदर गझल (किंवा गझलांचे तुकडे) लिहून टाकले. पण काव्याच्या व्याख्येत भावनेसंबंधाने वर्डसवर्थ याने योजलेले ‘ Recollected in tranquility ’ हे शब्द प्रत्यक्ष काव्यलेखनाच्या क्षेत्रांत आमचे माधवराव ‘ Recorrected in tranquility ’ असा फेरफार करून आपल्या डोळ्यांसमोर ठेवीत असत ! आणि जे स्फूर्तीच्या आवेगात लिहिले, ते स्फूर्तिशून्य फुरसतीत ‘ रफू ’ करीत बसत ! फारसी इष्क आणि संस्कृत अलंकारशास्त्र, यांचा हा संकर–विवाह निपुत्रिक ठरला, हे सांगावयास नकोच ! तथापि माधवराव पटवर्धन यांनीच फारसी उर्दूचा ढंग मराठीत प्रथम आणला, हे खोटे नाही.

बुझावू मी किती तूते करावी मी किती हांजी
कितीदा मंत्र उच्चारू तुझा मी, तूहि हो माझी

हे सावज जाईल भिऊनी न पळूनी
आकर्ण धनुष्ये तर का व्यर्थ तयारी ?

प्राशितो सौंदर्य तूझे मी दुरूनी
प्राशुनी पियूष का जातो झुरूनी ?

वरील ओळींसारख्या ओळी जातकुळीने मराठीपेक्षा अगदी वेगळ्या आहेत, हे कोणाही मर्मज्ञास सहज लक्षात येण्यासारखे आहे. उर्दू-फारसीतील प्रेमाविष्कार संस्कृत शृंगारापेक्षा तर वेगळा आहेच; पण इंग्रजी प्रेमकवितेपेक्षाही वेगळा आहे. त्या प्रेमाविष्कारात एक प्रकारची निर्वाणी व विव्हलता असूनही दैन्य नसते; प्राणार्पणाची तयारी असली, तरी नैराश्य नसते. कल्पनेचा खेळ असतो, नव्हे–शब्दांचा देखील खेळ असतो; परंतु भावनेची उत्कटता कुठेही कमी नसते. शब्दांची निवड नाजुक आणि मुलायम असते व एका विशिष्ट लयीत शब्दयोजना झाल्यामुळे संगीतानुकूलताही अपूर्व येते.

हा सर्व सरंजाम आमच्या रोखठोक मराठी भाषेत उपलब्ध नसूनही फारसी-उर्दूच्या ढंगाने लिहिलेल्या मराठी कविता वेगळ्या उठून दिसतात, असे आढळून येईल. या गोष्टीचा प्रत्यय पुणेकर रसिकांना एका अद्‌भुत काव्यगायनाचे वेळी आला. अद्‌भुत म्हणण्याचे कारण एवढेच की, पुण्यात काव्यगायने अनेक होतात. क्वचित् उर्दू कवीचे मुशायरेही होतात. पण उर्दू ढंगात लिहिलेले मराठी ‘ शेर ’– आणि तेही त्या ढंगात पुरेपूर मुरलेल्या यवतमाळच्या एका विद्वान, पोक्त वयाच्या कवीने म्हटलेले ऐकण्याचा योग पुण्याच्या श्रोत्यांना यापूर्वी कधीच आला नसेल. हे अपूर्व काव्यगायन करायचे योजले त्यावेळी परिषदेचा ‘ कार्याध्यक्ष ’ या नात्याने मला त्याच्या यशाविषयी बरीच साशंकता वाटत होती. याचे कारण काव्याविषयीची वा कवीविषयीची साशंकता नव्हे; तर श्रोत्यांच्या साद देण्याच्या शक्तीसंबंधी साशंकता हे होय. पण आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, या मराठी ‘ शायरीला ’ पुणेकर रसिकांनी इतकी सहजस्फूर्त साद दिली की, उर्दू मुशायऱ्याचीच आठवण व्हावी ! उर्दू कवितेचे व मुशायऱ्याचे मर्म कशात आहे ? उर्दू ढंगाच्या रचनेला व काव्यगायनाला महाराष्ट्रीय रसिक साद देईल की नाही, याची शंका का वाटावी ? मराठी कवितेला केशवसुतांपासून आत्मनिष्ठा लाभली असली, तरी आत्मनिष्ठेतील आत्मविस्मृती लाभलेली नाही. उर्दूच्या थाटात ‘ शेर ’ लिहायचे, म्हणजे मनुष्य स्वतःच्या सुखदुःखात आकंठ बुडलेला

असूनहि स्वतःविषयी बेभान असावा लागतो. यालाच इंग्रजीत 'Abandon' असे म्हणतात. हा बेभानपणा, ही बेहोषी, मराठीत तांबे यांच्याखेरीज कोणाहि कवीत नव्हती.

जी स्थिती काव्यलेखनाची तीच काव्यगायनाची. आधुनिक मराठी कवि 'रविकिरण' कालीन कवींप्रमाणे गुणदर्शन म्हणून (Performance म्हणून) सम्मेलनप्रसंगी अंग सावरून उभ्या असलेल्या षोडशवर्षेप्रमाणे तरी गाईल, नाही तर सजवलेल्या उद्दामपणाने गाणाऱ्या आजच्या नवकवींप्रमाणे (Studied impertinence ने) तरी गाईल ! पण तल्लीनपणा, प्रेमळपणा आणि बेभानपणा यांचे खऱ्या कवीला शोभेसे मिश्रण एक तांब्याच्या काव्य-गायनात तरी आढळे, नाही तर उर्दू कवींच्या मुशायऱ्यात तरी आढळते. रविकिरणमंडळाच्या घोटीव रचनेला आणि समारंभात्मक गायनाला कंटाळ-ल्याचा बहाणा करणाऱ्या नवकवींना उर्दू कवितेचा व काव्यगायनाचा एक वेगळांच नमुना मानवला नाही, ही गोष्ट अर्थपूर्ण आहे. फार काय, रमणीय उदार दरबारी इष्काने नटलेले कित्येक गझल लिहून झाल्यावर (नव्हे, अर्धेच लिहिल्यावर !) माधवराव पटवर्धन 'विरहतरंगा' सारख्या प्रसाद-शून्य कसरतीकडे वळले, आणि अखेर, नकुलालंकारासारख्या किचकट आणि औपरोधिक रचनेत त्यांच्या प्रतिभेचा अंत झाला, ही गोष्ट देखील अर्थपूर्ण आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्यवादाच्या आणि ऐहिकतापूजनाच्या इंग्रजी जमान्यात, आमच्या कवीत आत्मनिष्ठा उदय पावली असली, तरी तिचा विकास बेदरकार आत्मपूजनापर्यंत होऊ शकला नाही. केशवसुतात या बेपर्वा आत्म-पूजनाची बीजे होती; पण ज्या सामाजिक जाणिवेचे कौतुक, १९३५ ते १९४५ मधील मार्क्सपूजक टीकाकारांनी केले, त्या सामाजिक जाणिवेनेच केशवसुतांना 'कवी' या नात्याने असलेल्या दुर्दम्य अहंकाराचे विलिनीकरण केले ! सामाजिक जाणीव असलेला कवी, व्हावा तितका बेभान आणि बेहोष होऊ शकत नाही, हेच केशवसुतांच्या उदाहरणावरून सिद्ध होते. नाहीतर.

'आम्हाला वगळा गतप्रभ झणी होतील तारांगणे'

आम्ही नव्हतो आमुचे बाप ! कशास हा मग पश्चात्ताप ? ।।

यासारख्या दुर्दम्य आत्मविश्वासाच्या आणि बेपर्वाईच्या ओळी लिहिणाऱ्या कवीचा विकास वेगळ्याच दिशेने झाला असता.

यवतमाळ येथील वकील श्री. भाऊसाहेब पाटणकर यांचे नाव पुण्यातील काव्यवाचकांना ठाऊक नव्हते. आणि निसर्गाने त्यांना काव्यप्रेमाबरोबरच जर उमदा चेहेरा आणि ‘ दिलेर ’ वृत्ती (हा त्यांचाच लाडका शब्द आहे!) दिली नसती, तर त्यानंतर आजतागायतही बहुधा माहीत झाले नसते. एके दिवशी महाराष्ट्रराज्यकवि श्री. यशवंत यांचेकडून मला एका मराठी कवीचे उर्दू मुशायिऱ्याच्या धर्तीवरचे काव्यगायन करण्यासंबंधी पृच्छा करण्यात आली, मी स्वतः उर्दू काव्याचा भोक्ता असलो, तरी मराठीतील उर्दू ढंगासंबंधी–आणि विशेषतः पुण्यातील त्याच्या स्वागतासंबंधी मला खात्री नव्हती. अशा स्थितीत खुद्द कवीचीच जेव्हा परिषदेच्या कचेरीत मुलाखात झाली, तेव्हा मला काव्यासंबंधी तरी शंका उरली नाही. जी काय शंका उरली, ती आमच्या महाराष्ट्रीय श्रोत्यांच्या प्रतिसादासंबंधी ! श्री. पाटणकर यांनी आपल्या पहिल्या मुलाखतीत मला जसे कांही ‘ शेर ’ ऐकविले, तसेच काव्यश्रवणविषयकहि कांही रोख ठोक मतेही ऐकविली. मराठी श्रोता श्रवणप्रसंगी उत्साहशून्य असतो, हे मला माहीत होते; व त्यासंबंधी मी जाहीर तक्रारही केलेली होती. (अर्थात् मी हे गाण्याच्या बैठकीसंबंधी म्हटलेले होते; तर श्री. पाटणकरांची तक्रार काव्याच्या मैफलीबाबत होती.) पण श्री. पाटणकर यांनी आणखीही काही विचारार्ह टीका मजजवळ केली. ते म्हणाले “ दोन मराठी कवी भेटल्यास एकमेकांना पाण्यात पाहताना दिसतील; तर उलट दोन उर्दू कवी भेटल्यास एकमेकांची दिलदारपणे तारीफ करताना आढळतील.” मराठी कवीना दुसऱ्याची कविता ऐकून आनंद का होऊ नये, हा श्री. पाटणकरांना प्रश्न पडला होता. त्यानंतर श्रोत्यांची वृत्ती! श्रोत्यांना तर मत्सरालाही निमित्त नसल्याने त्यांनी कुरकूर न करता आनंद का प्रकट करू नये ? उर्दू काव्यगायनाच्या वेळचा श्रोत्यांचा उत्साह आणि प्रतिसाद पाहा; आणि मराठी श्रोत्यांचा ‘ इन्स्पेक्टरी ’ बाणा पाहा !

श्री. पाटणकरांच्या तक्रारी जितक्या खऱ्या होत्या, तितकीच तक्रारी बोलून दाखवण्याची त्याची तऱ्हा ‘ उघडी ’ होती ! पण आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्यांच्या काहीशा अजब मराठी मुशायऱ्याचे वेळी पुण्यातील श्रोत्यांनी त्यांस

'उर्दू' उत्साहाने प्रतिसाद दिला! आणि आंबट निरुत्साहाबद्दलचा आपला दुर्लौकिक काहीसा धुऊन काढला. याला थोडे कारण काव्यगायनापूर्वी आम्ही उभयतांनी अपेक्षारूपाने दिलेला इशारा हेही असू शकेल; पण तेवढेच कारण नव्हते. काव्यातील व काव्यगायनातील श्री. पाटणकर यांची 'दिलेर' वृत्ती हेही त्या दिवशीच्या अनपेक्षित प्रतिसादाचे कारण होते, उर्दू प्रेमिक हा 'कत्ल्' 'मौत' 'बीमारी' 'खूने जिगर' 'सितम्' यांची भाषा करीत असला, तरी तो खिन्न किंवा निराश सूर काढीत नसून, हिम्मत बांधून उभा असतो, ही गोष्ट पुष्कळ मराठी टीकाकारांना ठाऊक नसते!

वफाओके बदले जफा कर रहे है।

अशी तक्रार केल्यावरही, तो अखेर म्हणतो,

सितम् है सितम् जायेगा सलामत रहे तुम।
दुवा करनेवाले दुवा कर रहे है।

माधव पटवर्धन म्हणतात–

'फुलपाखरापरि धावरी तव वृत्ति खूष फुलावरी।
न घडो प्रभो, कधि पाप हे तुज घालणे कुणि पंजरी

अशा भूमिकेवरून केलेल्या प्रेमात दुःख आहे,–पण जळफळ नाही; प्रेम आहे–पण प्रेमातील अपयशाची खंत नाही! अशा 'दिलेर' प्रेमाचे 'शेर' कवि गाऊ लागल्यावर अरबी अर्थानेच केवळ नव्हे, (शेअर–अरबी–काव्य-पंक्तिद्वय') तर फारशी अर्थानेही (शेर–फारसी–वाघ) अंगात त्या 'शेरां' चा संचार होऊन निरुत्साह, मत्सर आदी शेळचा मेंढयांची शिकार होते, असा अनुभव येईल! पाटणकर म्हणतात.

ऐसे तुला मी पाहिले जे पाहण्याला नको होते
खेळ माझ्या काळजाशी मी कराया नको होते
सिंहापरी साहीन हा घाव मरणान्तावरी
कळणार ना कधिही कुणा झाले असे काहीतरी

पाटणकरांची 'दिलेर' वृत्ति म्हणून मी म्हणतो ती ही! उर्दू कवी 'मुकद्दर' (प्रारब्ध) आणि 'माशूक' (प्रिय व्यक्ती) यांच्यासंबंधीच्या फिर्यादीखेरीज वस्तुतः दुसरे काहीच लिहीत नाही; पण 'शिकायत नही,

शिकवा नही, तुम सलामत रहो' असे मात्र वर बजावीत असतो. मला वाटते, शेलेने म्हटले आहे, Love's very pain is sweet. उर्दू कवीला 'माशूक' प्रिय असते असे नव्हे तर प्रेम प्रिय असते, म्हणूनच 'दर्द' ही प्रिय असतो, कारण 'मोहोब्बत' म्हणजे काय दर्दच होय.

श्री. पाटणकर यांच्या कवितेत केवळ दर्द सहन करण्याचीच 'दिलेरी' आहे असे नव्हे तर शृंगारातील दिलेरीहि आहे. उर्दू कवितेतील संभोग शृंगारात एक प्रकारची ऐट आणि धिटाई असते. संस्कृत काव्याप्रमाणे केवळ कामोद्दीपक स्तननितंबांचे वर्णन नसते तर सुंदरींच्या (हसीन) सान्निध्यात नसानसात अनुभवाला येणाऱ्या रोमँटिक उल्हासाचे चित्र असते. या उल्हासाच्या भरात उर्दू कवी शब्दांचे खेळ आणि अतिशयोक्ति करतो. पण ती अतिशयोक्ती पढिक कवीच्या काव्यातील कोरडचा अलंकारासारखी नसते. माधवराव पटवर्धनांच्या दोन ऐटबाज ओळी पाहा.

'उत्फुल्ल मिजासीत पदे टाकीत जासी
मार्गात किती लोळण घेतात बिचारी'

एक उर्दू कवी म्हणतो.

मलके मिस्सी अपने दाँतोका रुत्बा कम किया
हाय ! गज़ब तूने किया हिरेका नीलम कर दिया

वास्तविक वरील दोन ओळींत संस्कृत पंडिती थाटाची अतिशयोक्ती आहे पण संपूर्ण कविता पाहिल्यास त्यात भावनांचीही बेहोषी आहे असे आढळून येईल. याच कवितेत कवी पुढे म्हणतो–

'देखा जो हुस्न-यार तबीयत मचल गयी,
आँखोका था कसूर छुरी दिलपे चल गयी'

या पंक्तिद्वयापैकी दुसऱ्या ओळीत कोणकोणते अलंकार झाले त्यांची खानेसुमारी करणे मी आधुनिक मम्मटांच्यावर सोपवतो. एवढे मात्र खास की, वृत्तीची बेहोषी नसताना केलेली कोरडी पंडिती मात्र येथे आढळणार नाही.

श्री. पाटणकर यांच्या कवितेत धिटाईच्या शृंगाराने सुचलेला धिटाईचा कल्पनाविलास हृषा लेवढा आढळतो. ते म्हणतात–.

कुंतलांना सांग तव जे धावले गालावरी
दुर्बलांनी रक्षिले का होते कुणा केव्हातरी

यातील ध्वनीवर संस्कृत काव्यशास्त्रज्ञ प्रसन्न होतील; पण आधुनिक रसज्ञ त्यांतील ऐटबाज उमद्या वृत्तीवर म्हणजेच रसावरच खूष होतील. पाटणकरांच्या पुढील ओळी पाहा...

पाहता ओशाळुनी तू मान खाली घातली
बघवली नाही तुला ही आग तू जी लाविली
पेटती ती आग आम्ही जन्मभर सांभाळतो
प्रीतीच्या पंथात आम्ही अग्निपूजा मानतो

आजकालचे कित्येक नावीन्यपूजक कवी कल्पनेच्या नावीन्याला फार महत्त्व देताना दिसतात, पण, खरे नावीन्य नव्या 'प्रतिमा'त नसून जुन्याच प्रतिमांच्या अभिनव योजनेत असते. वेणीच्या पेडांना नाग म्हणण्याइतकी जुनी कल्पना दुसरी कोणती असू शकेल ? पण नागाऐवजी दुसरे एखादे प्रतिमान शोधीत बसण्याऐवजी तेच प्रतिमान योजून पाटणकरांनी केलेली बहार पाहण्यासारखी आहे.

पेड वेणीचे तुझ्या वृक्षावरी तू सोडले
रक्षिण्या धन यौवनाचे नाग तू सांभाळिले !

उर्दू पद्धतीच्या दिलदारपणात संस्कृत पद्धतीच्या अतिशयोक्तीचे पुढील मिश्रण पाहण्यासारखे आहे.

बेवफाईचा तिच्या आरक्त वदनी नीलिमा
ऐसा खुले की मोहुनी मी तिला केली क्षमा

हळुवार भावना आणि रम्य कल्पना यांचे पुढील ओळींतील मिश्रण पाहाण्यासारखे आहे.

विंचरी हळूवार हाती घेत केस काळे आपुले
जीविताचे गे तिथे आहेत धागे गुंतले !

उत्तानपणा, अतिशयोक्ती आणि मरणाची सवंग भाषा म्हणजे उर्दू शायरी असा सोयीस्कर समज आमच्याकडील कित्येक कविपुंगवांनी केलेला

आढळतो. आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे स्वत: माधवराव पटवर्धन उर्दू कवितेच्या सांकेतिकतेवर आणि अचाट अत्युक्तीवर भरपूर तोंडसुख घेत ! उर्दू कवींच्या प्रेमविव्हलतेच्या वर्णनात बाह्यत: सांकेतिकता दिसली तरी सूक्ष्मपणे पाहिल्यास कोणत्याही संकेताचा वापर त्या संकेतावर मात केल्याशिवाय केलेला आढळणार नाही. 'शमा' 'परवाना' 'महेफिल' 'चिराग' या सर्व शब्दांची व कल्पनांची योजना परिचितावर मात करूनच केलेली आढळेल. व ती मात केवळ मेंदूने केलेली नसून वृत्तीच्या दुर्दम्य बेहोषीनेच केलेली आहे असे आढळून येईल.

संवग आणि सांकेतिक शृंगार हाच केवळ उर्दू कवितेचा विषय नव्हे हे त्या कवितेत वरचेवर आढळणाऱ्या अध्यात्मपर आणि तत्त्वज्ञानपर कल्पनांवरूनही सिद्ध होईल. पण उर्दू कवितेतील तत्त्वज्ञानात गूढता असली तरी क्लिष्टतेचा मात्र अंशही सापडणार नाही.

उदा. :– सैगलने गायिल्यामुळे सर्वपरिचित झालल्या आरजू लखनविच्या पुढील दोन ओळी पाहा–

'दुनीयामें हूँ दुनीयाका तलबगार नही हूँ
बाजारसे गुजरा हूँ खरीदार नही हूँ'

या दोन ओळींत केवळ साध्या आणि प्रसन्न शब्दात जेवढी विशाल तत्त्वज्ञानपर भूमिका व्यक्त झाली आहे तेवढी मराठीतील फारच थोडया काव्यपंक्तींत व्यक्त झालेली आढळेल. हा साधेपणा आणि व्यापकपणा तुकाराम महाराजांच्याही कित्येक ओळीत आढळतो, पण 'खुदी'च्या तत्वज्ञानाची ही ऐट आणि ही अस्मिता उर्दू प्रांतातीलच आहे. महंमद इक्बाल लिहितात.

'निगाहें फ़क्रमे शानै-शिकन्दरी क्या है ?'

श्री. पाटणकर यांच्या मराठी शायरीत उर्दू इश्काबरोबरच खुदी, मृत्यू, नश्वरता इ. विषयही प्रामुख्याने आले आहेत. एक शास्त्री खास पदरी बाळगून श्री. पाटणकर यांनी न्यायदर्शनादी तत्त्वांचा अभ्यास केलेला असला तरी त्यांचे तत्त्वज्ञानपर शेर पांडित्यापासून अलिप्त आहेत. पाटणकर म्हणतात–

'आज' माझे नाव आहे, आहे उद्याचा 'काल' मी
'काल'चा आहे 'उद्या', ना मी 'उद्या' ना 'काल' मी'

उर्दू कवी स्वतःच्या दुःखाला पाहूनही हसू शकतो आणि मृत्यूच्या कल्पनेलाही हसू शकतो. पाटणकर म्हणतात.

कफन माझे दूर करूनी पाहिले मी बाजूला
एकही आसू कुणाच्या डोळ्यांत ना मी पाहिला
बघूनी हे माझेच आसू धावले गालावरी
जन्मभर हासूनही रडलो असा मेल्यावरी

श्री. पाटणकर यांच्या कविता जेव्हा मी ऐकल्या, तेव्हा त्यात लघु-गुरू-संबंधीच्या उर्दू कवितेतील काही सवलतींचा त्यांनी फायदा घेतलेला दिसला त्याखेरीजही काही ठिकाणी वृत्तविषयक शिथिलता मला आढळली. सभोवतालच्या काव्यात आज भाषाविषयक आणि वृत्तविषयक जी निरंकुशता दिसत आहे तिच्याकडे पाहिल्यास या उत्कट आणि उमद्या शायरीतील शिथिलतेचा उल्लेख करण्याचेही कारण नाही. (बहुधा छापील आवृत्तीत ते दोष काढून टाकलेलेही असतील.) पण पक्वान्नाच्या आस्वादात पात्राच्या बेडौलपणाने वैगुण्य उत्पन्न होऊ नये एवढ्याकरिताच हा उल्लेख केला.

पाटणकर यांच्या कवितेत आजच्या युगाला प्रिय असलेले नावीन्य आणि क्वचित स्वैरताही आहे. रूक्ष सौंदर्यविरोधी नवकाव्याऐवजी आजचे काही नवकवी या रंगेल आणि स्वैर संप्रदायाचे भोक्ते बनले तर मला ती घटना एक इष्ट वाङ्मयीन घटना वाटेल.

श्री. के. क्षी.
पुणे

पहिल्या आवृत्तीचे निवेदन

मराठी वाङ्मयातील हा अभिनव काव्यप्रकार मराठी काव्यवाचकांना सादर करताना मला अतिशय आनंद होत आहे. मराठी कविसंमेलन आणि उर्दू मुशायरा यांतील तफावतीची मला तीव्र जाणीव होऊ लागली. उर्दू शायरांत आणि मुशायऱ्यातील श्रोतृगणात दिसून येणारी बेहोषी आपल्या कविसंमेलनांतून क्वचितच आढळते, ही गोष्ट सर्वांच्या परिचयाची आहे. शायर हा एका आत्मविश्वासाने गात असतो. श्रोतृसमुदायाच्या रसिकतेची व खुल्या दिलाची त्याला खात्री असते. आपल्या शायरीला सहजोत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळेल असा त्याला विश्वास असतो. श्रोत्यांनाही शायराबद्दल, त्याच्या कल्पनावैभवाबद्दल काही निश्चित अपेक्षा असतात. आणि ते मोत्याच्या दाण्याप्रमाणे त्याचा प्रत्येक शब्द टिपून घेत असतात. या मुशायऱ्यांतून दिसून येणारी तल्लीनता आणि बेहोषी काही औरच असते. या शायरीचे वैशिष्टय कशात आहे, यावर मी विचार करू लागलो. मराठी काव्यप्रतिभेने उर्दू शायरांचा अनुवाद करण्यापलीकडे मजल मारली नव्हती, इतकेच नव्हे तर वरील प्रकारच्या काव्यनिर्मितीला मराठी काव्यप्रतिभा असमर्थ आहे अशा तऱ्हेच्या मूकसंमतीची जाणीव पुष्कळांना झाल्याशिवाय राहिली नसेल. खूप विचार केल्यानंतर मला उर्दू शायरीच्या अंतरंगाची काहीशी कल्पना येऊ लागली. आणि ह्या रचनेचे एक विशिष्ट तंत्र आहे याचीही पण जाणीव होऊ लागली. त्याप्रमाणे मी एक स्वतंत्र रचना करून पाहिली. माझ्यातही आत्मविश्वास उत्पन्न झाला. या शायरीला अपेक्षेप्रमाणे प्रतिसाद मिळतो की नाही हे बघण्याचे मी ठरविले. आणि येथील काही निर्मत्सर अशा श्रेष्ठ साहित्यिकांना व रसिक श्रोत्यांना खास आमंत्रण देऊन टिळक-स्मारक मंदिरात मी एक खाजगी मैफिल घेऊन पाहिली. माझ्या अपेक्षेप्रमाणे श्रोत्यांकडून उत्स्फूर्त असा प्रतिसाद मिळाल्यावर मला माझ्या शायरीच्या यशस्वीतेची खात्री पटली.

यानंतर शायरीचे पुस्तकच छापण्याची कल्पना माझ्या डोक्यात येऊ

लागली. पण ते छापण्याच्या अगोदर महाराष्ट्रातील एखाद्या श्रेष्ठ साहित्य-समीक्षकाकडून त्याचे योग्य मूल्यमापन व्हावे असे मला वाटू लागले. सर्वसामान्य महाराष्ट्रीय हा एखाद्या कलाकृतीचे यथायोग कौतुक करण्यास स्वभावानेच असमर्थ आहे, हे माझ्याप्रमाणेच पुष्कळांना ठाऊक आहे. महाराष्ट्रीय श्रोता हाही कलावंतास दिलखुलासपणे उत्साहित करू शकत नाही. पण अनोळखी ठिकाणी वरील प्रकारची अडचण पुष्कळशी दूर होत असते, हाही सार्वत्रिक अनुभव आहे. पुण्याला काही खाजगी कामानिमित्त गेलो असता राजकवी यशवंत व महाराष्ट्र साहित्यसभेचे अध्यक्ष प्रा. श्री. के. क्षीरसागर यांची मी मुद्दाम भेट घेऊन त्यांना हा काव्यप्रकार ऐकविला. महाराष्ट्र साहित्यसभेच्या 'कै. पटवर्धन-भवना' मध्ये खास निमंत्रितांच्या उपस्थितीत शायरीचा एक कार्यक्रम घेण्यात आला. माझ्या अपेक्षेप्रमाणे या काव्यप्रकाराचे पुण्यातील रसिक श्रोतृवर्गाने यथोचित स्वागत केले. 'साधना' ह्या साप्ताहिकाने "मराठी काव्यातील एक नवे दालन" ह्या शीर्षकाखाली एक लेख लिहून आपली रसज्ञता, गुणग्राहकता प्रकट केली. प्रा. क्षीरसागर यांनी या काव्यप्रकाराचे नुसते कौतुकच केले नाही, तर या पुस्तकाला एक सुंदर अशी प्रस्तावनाही लिहून दिली. या एकाच गोष्टीत मी माझ्या शायरीचे साफल्य मानतो.

आज माझ्या डोळ्यांसमोर मराठी शायरांचे एक स्वतंत्र मंडळ स्थापन करण्याची कल्पना आहे. अनेक ठिकाणी कार्यक्रमाला गेलो असता उदयोन्मुख अशा कवींच्या भेटी झाल्या. त्यांनी या काव्यप्रकाराचे नुसते स्वागतच केले असे नाही, तर या प्रकारची काव्यनिर्मिती करण्याचा निर्धार केला. मला आता असा विश्वास वाटू लागला आहे की, मराठीतही आता मुशायरा घेणे कठीण नाही. आणि म्हणूनच माझ्या पुस्तकाच्या प्रकाशनाच्या दिवशी मी एक मुशायरा घेण्याचे ठरविले.

हे निवेदन पूर्ण करण्याच्या अगोदर या काव्यप्रकारास प्रोत्साहन दिल्याबद्दल प्रा. क्षीरसागर आणि राजकवी यशवंत यांचे आभार मानणे मी माझे कर्तव्य समजतो. राजकवी यशवंत यांची आणि माझी मुद्दाम ओळख करून दिल्याबद्दल प्रा. मायदेव यांनाही मी विसरणे शक्य नाही. साहित्याच्या

क्षेत्रात कधीच पदार्पण न केलेल्या मला वेळोवेळी प्रोत्साहन देऊन वऱ्हाडातील प्रसिद्ध कवी श्री. गु. ह. देशपांडे, श्री. पां. श्री. गोरे व नामवंत लेखक श्री. शरच्चन्द्र टोंगो ह्यांनी सदैव ऋणी करून ठेवले आहे.

मराठी भाषेतील ह्या अभिनव काव्यप्रकाराचे रसिक वाचक सहर्ष स्वागत करतील आणि अनेक उदयोन्मुख कवी अशा प्रकारची काव्यरचना करून मराठी वाङ्मयात भर घालतील अशी आशा बाळगतो.

यवतमाळ, —वा. वा. पाटणकर

दि. २३–१०–६१

शृंगार

जाहले काहीतरी, जे व्हावयाला नको होते
एकटक तू माझ्याकडे तू बघायला नको होते
पूर्णबिंबा लाजवी, ऐसी मुखावर चारुता
लाजऱ्या डोळ्यांत होती, मृगशावकाची भीरुता
मिटविल्या ओष्ठद्वयी, होती करांगुलि रोविली
की न सांडो भूवरी, वाचा सुधा अधरातली
ऐसे तुला मी पाहिले, जे पाहण्याला नको होते
जीवनाची वेल माझ्या, मी खुडाया नको होते
यौवनोद्धत ऊर उडवी, रेशमी पदरा दुरी
सावरीता त्रासली, होतीस त्या वस्त्र्या वरी
गौरकायेची प्रभा, नेसल्या वस्त्रातुनी
शोभली ज्योत्स्ना शशीची, विरल मेघा आडुनी
ऐसे तुला मी पाहिले, जे पाहण्याला नको होते
खेळ माझ्या काळजाशी, मी कराया नको होते
सिहावरी साहीन हा, घाव मरणांतावरी
कळणार ना कधिही कुणा, झाले असे काहीतरी
जाहले काहीतरी, जे व्हावयाला नको होते ।।धृ ।।

कुंतलांना सावराया, हात मागे गुंतले
त्याचवेळी मजकडे, जाणून त्याने बघितले
हासला निर्लज्ज वरुनी, मी लाजले रागावले
रागावले, मी ही अशी, की हासुनी रागावले

बघितले नसतेहि आम्ही ना, अशी जर लाजती
निखळत्या पदरास आणी, हातही ना लावती
बुद्धापरी होतो उगे, ठायीच आम्ही आमुच्या
व्यर्थ आला अविनयाचा, आळ माथी आमुच्या

अंतरीच्या यातनांना, अमरता द्याया खरी
निर्मिला मी ताज, माझ्या शायरीचा त्यावरी
वेगळा हा ताज माझा, या जरा घ्या पाहुनी
यमुनेसवे गंगाहि येथे, वाचते नयनांतुनी

पाहता, ओशाळुनी तू, मान खाली घातली
बघवली नाही तुलाही, आग तू जी लाविली
पेटती ती आग आम्ही, जन्मभर सांभाळतो
प्रीतिच्या पंथात आम्ही, अग्निपूजा मानतो

अचलांना सावरीशी, मान घालुन खालती
लाजसी, मी काय समजू, आव्हान की शरणागती ?

अपुल्याच हाती, ओठ अपुला चावणे नाही बरे
हक्क अमुचा अमुच्या समोरी, मारणे नाही बरे !

कुंतलांना सांग तव, जे धावले गालावरी
दुर्बलांना रक्षिले का, होते कुणा केव्हातरी ?

हृदय–मुकुरी पाहतो, आम्ही तुला तव सारखे
पर्दा करी वा ना करी, दोन्ही अम्हाला सारखे

सांग मी मरणार कैसा, नेत्रबाणांनी तुझ्या
जाणतो निःशंक आहे, संजीवनी अधरी तुझ्या!

पेल्यातले प्या मद्य, पण ओठांतले प्राशू नका
दुरुनीच याची ये नशा, जवळि या जाऊ नका
प्राशणे तर दूर राहो, बघितले नुसते जरी
याची नशा, मी सांगतो; उतरते मेल्यावरी

यातनावरि प्रेम माझे, मज दुजे काही नको
जन्मभर या याचनेला, 'हो' कधी देऊ नको
लाभ तव होवोच ना, जन्मातही केव्हा मला
पाहिजे इतुकेच मज की "हाय, दुर्लभ तू मला !"

दृष्टि मिळता क्षणभरी, तव नजर वळते भूतली
'अर्थ' (earth) व्हावी लागते, सौदामिनी नेत्रातली !

बेवफाई जाणुनी मी, जीव तिजवर लाविला
जाणुनी प्रासाद माझा, वाळूवरी मी बांधिला

इंद्र मी, श्वानापरी, धावलो मागे तिच्या
मागीतले सारे दिले, विश्वासुनी वचनी तिच्या
अमृताचे कुंभ मी, लाथाडिले पायातळी
पायातळीच्या चाकुनी वेचिल्या पत्रावळी
सांगू खरं का, का म्हणोनी केला स्वतःचा नाश मी
बेवफाईचीच होती जीवनी माझ्या कमी

हृत्पटावरि रंगविले होते तुझे जे चित्र मी
सांग ते पुसण्यास आता, आणू तरी कोणास मी
मीच पुसता त्यात दिसती, रंग मज इतुके नवे
चुंबुनी चित्रास पुसतो, मीच माझी आसवे !

घेतला तू वेळ जेव्हा, सावराया अचला
वाटले तेव्हाच द्यावे, 'थँक्स' येऊनीया तुला

केव्हातरी बघुनी जराशी, हास बस इतुके पुरे
इष्कातल्या हिरवळीला, चार शितोडे पुरे !

घस्स ना जर होतसे, काळीज तू येताक्षणी
अपुल्या मधे, कोणात काही, नक्की जरा आहे कमी !

टाकिसी हळुवार इतुकी, नाजूक अपुली पाऊले
टपकती हलकेच जैसी, पारिजाताची फुले
सुकुमारता जाणून आम्ही, आहेत आधी बिछविली
पायातळी केव्हाच तुझिया, विकल हृदये आपुली !

आजवरी ना दाविल्या, तुज अंतरीच्या भावना
संयमाने सोसल्या मी, काळजाच्या यातना
आज आली मरणवेला, जायचे आहे मला
हाय ! माझ्या संयमाने, शेवटी धोका दिला !

जाणतो उजडावयाचा, केव्हाच नाही नव 'उद्या'
वाटे तरीही तू म्हणावे, "आज नाही पण उद्या !"

जागलो कित्येक रात्री, फक्त तुझिया चिंतनी
लाविले ना नेत्र पळही, गीतेतला जणू संयमी
आजही मी जागतो, इतुक्याच साठी रात्र ही
भेट ना होवो तुझी, माझी अता स्वप्नातही !

पेड वेणीचे तुझ्या, हे पुरुषभावा पोचले
काबूत ना उरले तुझ्या, भलत्याच जागी पोचले !

पेड वेणीचे तुझ्या तू, वक्षावरी या सोडले
रक्षिण्या धन यौवनांचे, नाग तू सांभाळले !

उपमा तुझ्या वदनास त्याची, मीही दिली असती सुखे
थोडे जरी चंद्रास येते, लाजता तुजसारखे !

झाकिसी मुखचंद्रमा, करपल्लवी तू लाजता
सोसवेना एवढाही, विरह आम्हाला अता !

लाजायचे नव्हतेस, आम्हीं नुसतेच तुजला बघितले
वाटते कीं व्यर्थ आम्ही, नुसतेच तुजला बघितले !

होते असे भलतेच काही, इष्कातल्या जगती इथे
हृदयही तेथेच जुळते, नजराहि ना जुळती जिथे !

इतुक्याच साठी लाविला ना, हात मी तनुला तिच्या
भोगायची मज फक्त होती, लाज गालीची तिच्या !

रूप–यौवन–संपदेची, गाऊ द्या काव्ये कुणी
गुंफिले मी काव्य एका, 'हाय!' या शब्दातुनी !

अचलाचाही तुझ्या जर, स्पर्श का होता मला
काय सांगू, इंद्रही मी, तुच्छ असता लेखिल !
धन्यता मज यातही, वाटते काही नवी
भोगण्याला दर्द ऐसा, खूप पुण्याई हवी !

तनुलता नाजूक इतुकी, जागजागी बाकते
चालता नागीण वाटे, आता उभ्याने चालते !

सावरीले अचलाते, पाहुनी तू जे मला
संभावितीचा अर्थ माझ्या, फक्त हा कळला तुला !

मधुर–ध्वनी तव कंकणांच्या, गेलो असा मोहून मी !
कापताना मान माझी, 'उस्स ही' केले न मी

विचरी हळुवार हाती, केस काळे आपुले
जीविताचे माझ्या तिथे, आहेत धागे गुंतले !

जाणते ती लाख नुसत्या, जीव घेण्याच्या तऱ्हा
सरळ आहे भांग आणि, निष्पाप आहे चेहरा !

घट्ट इतुके पीळ अपुल्या, वेणीस का देतेस तू ?
वेणी नव्हे ते हृदय माझे, हाती तुझ्या धरलेस तू !
वेणी नव्हे, तो केस आहे, एक वेणीच तुझ्या
सांग मग का त्या नसावी, ओढ गालीची तुझ्या ?

भास्करा, येते दया, मजला तुझी आधीमधी
पाहिली आहेस कारे, रात्र प्रणयाची कधी ?

बेवफाईचा तिच्या, आरक्त वदनी नीलिमा
ऐसा खुले, की मोहुनी, मी तिला केली क्षमा !

जायचे भलत्याकडे, जा सुखे निःशंक जा
परत येताना तरी, या दारावरूनी येत जा !

बेवफाईचा तिच्या, जर घाव ना बसता उरी
निर्मिता आलीच नसती जन्मातही मज शायरी !

स्पर्श ना होवो तुझाही. स्तनमंडला म्हणुनीच तू
उचलशी हलकेच अपुल्या निखळत्या पदरास तू
येते मनी हज्जारदा, बोलू तरी तुजशी कसे ?
वाटते यांना तरी तू, लाडवू नाही असे !

लाजवीले चारुतेने, अप्सरांना आज तू
वस्त्र माझ्या भावनांचे, नेसली आहेस तू
सांभाळणे हे वस्त्र अगदी, सोपे नको समजू कधी
उडतात याचे रंग केव्हा, सांगता ये ना कधी !

विकल होते, हृदय अमुचे, नेत्रबाणे, हे खरे
रडविण्या तुम्हास अमुचे, फक्त ना बघणे पुरे !

भिन्न मद्यांच्या चवी, आम्ही क्रमाने चाखतो
पेल्यातली घेऊन आधी, ओठातली मग चाखतो
वेगळी कॉक्टेल ऐसी, एकत्र ना मिसळायची
सांगतो, याची मजा चौघात नाही थायची !

झाकताना वक्ष तव हा, अर्धाच उघडा राहिला
वाटते, प्रत्यक्ष रतिने डोळा कुणाला मारिला !

मरती जिते पण प्रेतही हासते आनंदुनी
ना कळे, डोळयांत तुझिया, संहार का संजीवनी !

पेड वेणीचा तुझा, पाहोनिया वाटे मना
लाभला नागास काळया, चंद्रबिंबाचा फणा !

नेसली जॉर्जेट काळे, गौर तनु झाकावया
आज वाटे अवस आली, पौर्णिमा ग्रासावया !

कुठवरी सोसावयाच्या, यातना तुज पाहुनी
वाटते की ठीक होती, चाल पडद्याची जुनी !

फिरविली रागावुनी तू, पाठ तव माझ्याकडे
चारुता तितुकीच आहे, बाले तुझी मागे पुढे !

कोणतेही एक आता, आहे मला विसरायचे
विसरायचे आहे तुला, किंवा मला विसरायचे

अभ्यासिली मी दर्शनें, मज काहीच नव्हते समजले
मानिती, अद्वैत, का ते, इष्कात मजला समजले !

मजनू ! अरे, भलताच काही पंथ तू हा काढला
वेड्या ! अरे तू जन्म सारा रडण्यात नुसता काढला
सौंदर्य तर आम्हासही, कळते जरा रडण्यातले
रडण्यातले तुझिया नव्हे, लैलाचिया रडण्यातले !

सांगितले होतेस "तुजला भेटेन केव्हातरी"
उगवला जन्मात नाही, माझ्या तुझा 'केव्हातरी'
आज विझले प्राण माझे, वेळ ना गेली परी
अद्यापहि आहेत उघडे, नेत्र मी मेलो तरी !

नयनांतला हा भाव माझ्या, समजला जेव्हा तुला
विसरली जाणून तूही, सावराया अचला
नाही पुन्हा दिसलीस, आणि ना पुन्हा दिसशीलही
विसरलो नाही तुला, मन् ना कधी विसरेनही !

माघार तर इष्कात आम्ही, केव्हाच नाही घेतली
घेतली जी जिद्द सारी, पूरी करोनी घेतली
ऐसे नव्हे की आजही, काही कमी आहे मला
आम्ही तर गमतीत थोडा, जोगवा मागीतला !

उन्मेष ज्यांच्या यौवनाचा काहीच ना झाला कमी
प्यायले जे रूप, ज्यांना वाटे परी झाली कमी

गातसे त्यांच्यासाठी फक्त माझी शायरी
सांगतो ईश्वरास " बाबा, वाचा सुखे ज्ञानेश्वरी "

भावना केव्हातरी या, सांगेन तुजला वाटले
हाय ! पण प्रत्येक वेळी हेच मजला वाटले !

पेड वेणीचे तुझ्या हे, सोडू नको मागे पुढे
आम्ही तरी कैसे बघावे. सारखे मागे पुढे ?

घेती जरा का वेळ थोडा, सावराया अचला
मानिले असतेहि, अमुची पर्वा जरा आहे तिला !

ओळखीही ना दिली लैलास, ते मजनू अम्ही
यातनासह जन्म गुजरू, भीक ना मागू अम्ही !

पेड वेणीचे तुझ्या जे, लोळले वक्षावरी
मागे तुझ्या लपतील बेटे वेळ जर आली खरी !

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
२४८२
दा. क. २३९९६७
वाङ्मय २०।१।८३
ग्रंथ शाखा

जीवन

भूतकाला त्रासुनी मी, वर्तमानी धावले
आलिंगनी विश्रब्ध त्याच्या, शांत होते झोपले
स्वप्नातही पण त्यास बघता, उघडली मी लोचने
आलिंगुनी मज घेत होता, तोच माझी चुंबने

हे खरे की कंटाळलो, या जीवना अगदी पुरा
मृत्युची तर कल्पनाही, जीव करिते घाबरा
वाटते की, आज मजला, काहीतरी ऐसे हवे
ऐसे हवे काही तरी, जे जगणे नव्हे मरणे नव्हे

सासू रडे, होते जिनेही जन्मभर मज गांजिले
रडती पती, ढुंकूनही, ज्यांनी कधी ना पाहिले
वैधव्य माझ्या वास्तवातिल, सारेच हे झाकावया
म्हणती अता, प्रेतास माझ्या, सौभाग्य लेणे लेववा !

उन्मेष माझ्या यौवनाचा कांहीच ना झाला कमी
एक जागी फक्त बघतो दर्पणी वार्धक्य मी
बिंब ते प्रतिबिंब नोहे, शास्त्रसंमत हे जरी
मी तरी घेऊ कशाला, वार्धक्य ते माझ्यावरी ?

तोच जगला, ज्याने खरोखर जिंकिले या जीवना
शेवटी उरला न कोणी, ज्यास प्रिय मृत्यूविना !

मरत होते लाख मजवर, होते अशी मी एकटी
लाखावरी मी आज मरते, हाय पण मी एकटी !

हृत्कपाटा लावली, आतून मी माझ्या कडी
स्वस्थ आता पीत बसलो, सात नंबरची बिडी !

नजरेतुनी ती दूर होता, वाटले मृत्यू बरा
आज ती नजरेस येता, वाटते मृत्यू बरा !

जीवनाचा मार्ग आहे, सरळ सीधा मोकळा
मात्र त्याला, जो खरोखर डोळे मिटोनी चालला
जाणतो, आहेत काटे, आहेत पण ते बाजुला
काय त्याचे त्यास, जो ना, गेला कधीही बाजुला?
मानते त्या विश्व सारे, मी हात त्याते जोडले
पायातळी आहेत ज्याच्या, लाख काटे मोडले!

जोवरी दुसऱ्याविना मज, हासताना येईना
तोवरी हे दैन्य माझे, जन्मातही संपेल ना!

माझ्याच आली आसवे डोळ्यात, येता परतुनी?
म्हटलेही नाही पण तिने की "याल काहो परतुनी?"

म्हटले कधी का मी प्रभो, की मला रडवू नका
फक्त माझी आसवे ही, इतरा कुणा दावू नका!

दोन भोळे नेत्र होते, केस होते मोकळे
रेखीव होते सर्व काही, हृदय होते मोकळे
पुण्यदर्शन चारुतेचे, नव्हते मला घडले कधी!
फिरुनि ना मी वळविले हे, पाय पण तिकडे कधी!

हाय, माझ्या जीवनी या, काही नसे आता नवे
पूर्व-स्मृति डोक्यात माझ्या, डोळ्यांत माझ्या आसवे!

अजवरी शब्दातुनी मी, वाहवीली शायरी
यापुढे वाहील नुसती नयनांतुनी गालांवरी

इतुकेच आहे स्वप्न माझे, की तुला केव्हा तरी
आलिंगनी विश्रब्ध माझ्या, ऐकवावी शायरी
ऐकताना रंगलेले भाव नयनी पाहता
अनुभवावी जीवनाची, अन् शायरीची सफलता !

एक नाही सूत्र कोठे, घडले कधी काही तरी
जीवनाचा ग्रंथ माझा, ना नाटय ना कादंबरी

एकटे वाटे बसावे, कोणी नको माझ्यासवे
आहेत माझ्या सोबतीला अनमोल माझी आसवे
चोयटचा नुसत्या स्मृतीच्या, अंतावरी चोखीत मी
सागरी या आसवांच्या, कृष्णापरी झोपेन मी !

नाही फुल, नाही फळे, नाही कळचा ना पालव्या
डोकावते आशा तरीही, पाखरांची पण नव्या

घेतला संन्यास मी हा, जीव संसारा विटे
आज विटलो यासही मी, सांग अता जाऊ कुठे ?

म्हणती मला, "शाबास, तुम्ही सर्व काही सोडले"
मी तरी सांगू कशाला, कोणी कुणाला सोडले !

घेऊनी आलाप जेव्हा, लावितेसी षड्ज तू
सोलिसी हासून माझ्या, काळजाची साल तू !

तुडविणे सत्यास माझे, नील व्योमी पाहणे
पायातली अंगार माझ्या डोक्यात माझ्या चांदणे

मीच मजला न्याय देऊन, फासावरी मज टांगले
जन्मात मी इतुकेच केले, काहीं खरोखर चांगले !

जळपतो वैराग्य–भानू, वैराण माझ्या जीवनी
वासनांची वेल पण ही, जोमात येते बहरुनी

समजू नका दुर्भाग्य माझे, आसू जरी मी गाळिते
गाळण्याला आसवेही, भाग्य काही लागते !
सौख्य–स्मृतिचा एक क्षणही, जीवनी ज्या नाठवे
सांगा कधी येतील का हो, डोळचात त्याच्या आसवे ?

बाजुचे दोन्ही किनारे, सरकताना पाहता
आज मी या जीवनौघी, निर्माल्य होऊनि वाहतो
फक्त आहे पाहयचे, येईल जे आता पुढे
पाषाणही म्हणतील आम्हा, साधले ना येवढे !

इत्यर्थ माझ्या जीवनाचा, इतुकाच आहे समजला
समजलो ना मी कुणाला, कोणी न मजला समजला !

"दुनिया बडी बेमान ?" ऐसे सांगतो सर्वांस मी
दोस्त हो सांगू खरे का ? मीही मुळी नाही कमी !

भावनांची राख माझ्या, पुरती न विझली जोवरी
झाली तरी होईल काही, फक्त तोवर शायरी
ज्यांनी दिला हा दर्द, त्यांचे मानतो उपकार ते
शायरी बहरावयाला, काही जळावे लागते !

रक्ताळल्या या काळजाचे, थेंब फिल्टर होऊनी
धावले गालावरी हे दोन आसू होऊनी
यातना घेतात जेव्हा, आसरा या अक्षरी
आधी नव्हे, तेव्हा कुठे, जन्मास येते शायरी !

सुप्त प्रतिभा जागवीली, फक्त नुसते हासुनी
फुलविली फुलबाग, क्षण ही वैराण माझ्या जीवनी
सलते उरीं इतुकेच की, हे दुर्भाग्य माझे केवढे
गायिली केव्हाच नाही, शायरी मी तिज-पुढे !

ना कळे की काय आता, जीवनी माझ्या उरे
ज्योत तर केव्हाच्र विझली, वात नुसती चरचरे !

दर्द तर संपून गेला आपुल्या स्नेहातुनी
वाटते इतुकेच की, ही ओळखी आहे जुनी !

होतो तयाचा आज आम्हा, भासही नुसता पुरे
ना मिळोही मद्य आता, टमरेलही नुसते पुरे
जिंकावया या जीवनाची विकलता अन् विफलता
आहे शिगेला पोचली, आम्हातही निर्लज्जता !

मृत्यूची छाया जशी ही स्पष्ट होऊ लागली
आता कुठे या जीवनाची ओढ वाटू लागली
मध्यान्हिची या सोय जेव्हा, एकही ना राहिली
तेव्हा कुठे चूर्णा-विनाही भूक वाढू लागली !

पाहयचा आहे मलाही, इन्सान हा कोणी नवा
शायरी ऐकून माझी, ना म्हणे जो "वाहवा" !

...३

पाहते सर्वांकडे ती, माझ्याकडे ना पाहते
इतुक्याचसाठी मानतो की माझ्याकडे ती पाहते !

देवा ! अरे, म्हणती तुला, की खरोखर थोर तू
आसवे माझी पुसाया, आलास का पण सांग तू ?
विसरला नाहीस माझ्या, पापकर्मांचे घडे
विसरतो अम्हीच जेव्हा, रडतो कुणी अमुच्या पुढे !

जळलो असा इष्कात की, मी साफ झालो कोळसा
भवसागरी नक्की अता, बुडणार मी नाही असा !

इतुके खरे, कोणाकडे, जाणून ना पाहू अम्ही
हेही खरे, कोणाकडे नुसतेच ना पाहू अम्ही !

मोल मोत्यांचे तुझ्या या, आसवा होते दिले
आसवे डोळयांत बघता, काळीज माझे हालले
आले मला समजूनिया की, मूर्ख मी होतो खरा
सारेच ते "कल्चर्ड" होते, एकही नव्हता खरा !

दोन असती मूर्ख जगती, ते स्तुतीला भाळले
भूवरी बिबानना, अन् देव त्या स्वर्गातले !

खूप होते प्रेम अमुचे, नव्हते तसे ते नाटकी
वाटले, अमुच्यापुढे मजनू फिका, लैला फिकी
जाणतो की, आज आम्ही दूर जातो प्रत्यही
मौज ही, याचा आम्हाला ना खेदही, ना खंतही !

धन्य त्यांच्या संयमाची, धन्य त्यांची संस्कृती
सोडती निःश्वास नुसते, मान घालुन खालती
मानतो आम्हास ऐसे, साधेल ना जन्मातही
करतो अम्हा बेताल नुसता, बघितल्याचा भासही !

ऐसे नव्हे की बेवकूफी, माझी मला ना समजली
समजली प्रत्येक वेळी. थोडी उशीरा समजली
सांगू खरे मी बेवकूफी, फक्त त्याची मानतो
जीवनी जो बेवकूफी, बेवकूफी मानतो !

पाहिले मी सौख्य, भलता काळही ना पाहिला
आज पण आंबा अढीचा, उतरावयाला लागला

बघितले नाही तरीही, हासला मज पाहुनी
रागावले मी ही जरा, गेले जराशी लाजुनी
इतुके खरे की त्यास काही भलतेच वाटू लागले
हेही खरे, आम्हास काही भलतेच वाटू लागले !

काहीच ना झाले कमी, मी काहीच ना केले तरी
घरच्या घरी वार्धक्य आले, मरणही घरच्या घरी !

हासतो वरतून, नुसती विकलता लपवावया
आळवितो मांड, जेव्हा डोक्यात माझ्या जोगिया !

आनंदवीते ना मलाही, ना तमाला उजळते
जीवनाची ज्योत आता, केवीलवाणी तेवते

जीवनाची ज्योत जैशी, निस्तेज व्हाया लागली
प्रीत ही माझी तमाशी, रोज वाढू लागली !

सम्मानिले वैराग्य आम्ही, शृंगारही सम्मानिला
अंकावरी आहे रतीच्या, बुद्ध येथे झोपला !

इष्कातले सम्राट आम्ही, धुंद अमुची वेगळी
लक्तरे अंगावरी, पण ऐट अमुची वेगळी
येउनी जन्मास आम्ही, बर्बाद हे झालो असे
झालो असे बर्बाद, आम्ही बर्बाद ना झालो तसे !

जीवनी येऊन आहे, जाणले इतुकेच मी
व्यर्थ लढलो दुर्जनांशी, निर्दाळण्या अन्याय मी
टांगले फासावरी, त्यांनी मला पण जेधवा
न्यायदानाची तयाच्या, केली जगाने वाहवा !

काळजावर हात दाबुनी, विवळलो मी जेधवा
रसिकवर धावूनि आले बोलती "शाबास वा ! वा !"
प्रेमविव्हळ काव्य ऐसे, ऐकिले ना केधवा
गाणे असो, रडणे असो आम्हा पुनः हे ऐकवा

बेफाट आहे खेळलो मी, स्वच्छंद येथे अजवरी
चाळीत आता स्वस्थ बसलो जीवनाची डायरी
जेथे जिथे दिसतो गुन्हा, दोन आसू गाळतो
कापऱ्या हाती पुनः पण, पान दुसरे उलटतो
प्रत्येक पानी टपकल्या या आसवा पाहोनिया
काही म्हणो कोणी परंतू, माझी मला आली दया !

ओळखी नव्हती तरी, आले मला भेटावया
आज घर शोधीत आले, 'सायटिका,' 'इन्सॉम्निया'

सोडिले ना घर कधीही, गेलोच ना कोण्या घरी
काळ पण आला असा, मी पाहुणा घरच्या घरी !

वाटले नव्हते कधी, हा काळ आहे यायचा
संपेल हे उद्यान आणि, आहे सहारा यायचा
झाले जणू झोपेत सारे, काहीच ना कळले कधी
कळलेच ना मी वृद्ध ऐसा, झालो कधी, मेलो कधी !

तोंडही माझे अता ती, नाखूष असते पाहण्या
जाणतो मीही तसा, नाही तिचा काही गुन्हा
पाहिले, माझ्यातही, नव्हते तसे काही कमी
फक्त होती दोन वर्षे, षष्ठ्यब्दिला माझ्या कमी

अचलांनो, कुंतलांनो, द्या रजा घ्या शुक्रिया
वेगळ्या विश्वात आता, आहे निघालो जावया
मानतो आभार तुमचे, मानतो उपकार मी
निर्भर्त्सिण्या तुम्हास, नाही साधू कुणी वा संत मी !

निर्भर्त्सिती ह्या जीवना, ती दर्शने वाचू नका
कोणताही राग घ्या, पण 'जोगिया' गाऊ नका
संगीत अपुल्या जीवनाचे अंतावरी गाऊ सुखे
मंद्रात मिळवू प्राण, आणि ठेक्यात देऊ आचके !

देवा ! अरे ! म्हटलेही असते, की खरोखर क्रूर तू
यातना नुसत्याच ऐशा, आम्हा जरी देतास तू
यातना नाही दिल्या, नुसत्याच तू त्यांच्यासवे
निर्मिली आहेस अमुच्या, डोळ्यांतही पण आसवे !

*

मृत्यू

वैतागुनी या जीवनाला, आलो तुला भेटायला
हाय मृत्यो ! दारी तुझ्याही, केवढा 'क्यू' लागला !

मृत्यो ! अरे, येतास जर का बोलाविता कोणी तुला
मानिले देवास नसते, मानिले असते तुला !

मृत्यो ! अरे, येतास जर का भेटण्या थोडा अधी
झालीच नसती जीवनाची, शोकांतिका माझ्या कधी !

मृत्युची तर हौस मजला, मेलो असा कित्येकदा
आवडे मज जन्मणेही, जन्मलो कित्येकदा
इतुकेच की, एकाच वेळी एक मजला आवडे
जगता भितो मृत्यूस, आणि जन्मताना ये रडे !

मृत्युची ना खंत मजला, काय मी जगुनी करू ?
का करू इन्कार जगण्या, काय मी मरूनी करू ?

दोहोंमधे इतुकाच दिसतो, भेद हा माझ्या मते
आहेत उघडे नेत्र आता, मेल्यावरी मिटतील ते !

जाणतो नरकात भगवन्, लोटुनी देशील तू
उभवीन तेथे स्वर्ग, मग लाजुनी म्हणशील तू
" जाऊ द्या सारेच विसरा, सारेच आता जाऊ द्या
सोडिला मी स्वर्ग मजला, येथेच येउनि राहु द्या !"

बांधला गाऱ्यावरी, रेडा जसा हा आज मी
एकटा चघळीत बसलो, नुसत्या स्मृतीचा घास मी
मृत्युची थोडी कुठोनी, चाहूलही येता मला
येतो जरासा धीर, आणि वाटे नसे मी एकला !

आसवांचीही अपेक्षा, ना कधी करणार मी
रानीवनी कोठेतरी, जाउनी मरणार मी
प्रेतावरी पडतील माझ्या, रानवेलींची फुले
अंत्यसंस्कारास आणि, घारी गिधाडे कावळे !

मत्तगंधाची जिथे रानवेलींची फुले
दिसतील तेथे जाण माझे, प्रेत आहे गाडले
मोहुनी येतील जेव्हा, भृंग त्या कुसुमावरी
जाणतो, मस्तीत तेथे, गातील माझी शायरी !

काय सांगू शेवटी या, जीवनाची दुर्गती ?
ऊर्ध्व होता लागला, पण हरवली नव्हती स्मृती
होते उभे बाजूस काही, लौकिकास्तव सोयरे
मूल्य माझ्या जीवनाचे, तेव्हा मला कळले खरे !

कफन माझे दूर करूनी, पाहिले मी बाजुला
एकही आसू कुणाच्या, डोळ्यात ना मी पाहिला
बघुनि हे माझेच आसू, धावले गालावरी
जन्मभर हासूनही मी, रडलो असा मेल्यावरी !

मेल्यावरी मी एकदा, परतुनी आलो घरी
तेच होते दार, आणि, तीच होती ओसरी !
होती तिथे तसबीर माझी, भिंतीवरी त्या टांगली
खूप होती धूळ, आणि कसर होती लागली
पाहून मी अदृश्य हाती, तसबीर नेली उचलुनी
सांगतो, याची तिथे, चर्चाहि ना केली कुणी !

अजवरी नाही निराशा, केली कुणी या जीवनी
वाटते करशील मृत्यो ! फक्त तू ना येऊनी !

नाकळे तेव्हा कुठें, आणि कसा राहीन मी
फोटोतुनी, नुसताच जेव्हा, तुमच्याकडे पाहीन मी !

जन्मलो तेव्हाच होते, लग्न अमुचे लागले
बघितले होते तिनें मज, मीच नव्हते बघितले !
समय माझ्या मीलनाचा, होती उभी मोजीत ती
आज भेटे मौत मजला, जैसी शिवाला पार्वती !

का बरे मृत्यू मला, भेटण्या ओशाळतो ?
सांगा तया, " जगण्यास आता, मी खरा ओशाळतो !"

जन्मातही नव्हते कमी मी, तोंड माझे लपविले
मेल्यावरी संपूर्ण त्यांनी, पश्चात मजला झाकिले

आला असा संताप मजला, काहीच पण करता न ये
होती मला जाणीव की, " मीं मेलो अता बोलू नये !"

रोज मृत्यू पाहतो, अमर मीं वाटे परी
वाटते की हेच मजला, वाटेल मी मेलो तरी
का असे वाटे परंतू, दिसते तयाहुनि वेगळे !
सत्य हे, की, सत्य असते, दिसते तयाहुनि वेगळे !

मृत्यो ! अरे येतास जर का, होउनी साकार तू
सांगीतले असते तुलाही, कोण मी अन् कोण तू
गोष्टी तुझ्या या पौरूषाच्या, ना बोलल्या तितुक्या बऱ्या
तुजहुनी मृत्यो अरे, या कॉलेजच्या पोरी बऱ्या !

*

विनोद

आरशातुन एकटक, मज कुणी पाहात होते
नयनीच होता जीव बाकी, सर्व काही प्रेत होते !

चेहरा जेव्हा स्वतःचा, दर्पणी मी पाहिला
सांगतो प्रत्यक्ष तेथे, हनुमान आम्ही पाहिला
मिचकावुनी डोळे मला, तो फक्त इतुके बोलला
" वेडया अरे, आता कुठेही, राम नाही राहिला !"

भीड मज बाई कुणाची, मोडवत नाही कधी
सुचविता कोणी कसेही, नाहीच ना म्हणवे कधी
एकदा सांगून बघते, " हे बघा ऐका जरा "
सांगते खुश्शाल मग मी, " काय वाट्टेल ते करा ! "

सहज आला जवळ अन् पाहुनी म्हणतो कसा
" जातो बुवा परतून जर ना म्हणशील तू की 'या बसा' "
मी 'बसा' म्हणताच बाई, खेळ जे झाले सुरू
सांगते सारे तुम्हा, 'चर्चा नका याची करू !'

ती म्हणाली, " सांग कैसा, विश्वास ठेवू तुजवरी ?
पाहिला आहे कुणी का, लठ्ठ मजनू अजवरी ?"
मी म्हणालो, " रोड मजनू यापुढे विसरा तुम्ही
म्हटले तरी आहात का हो, नाही कधी कोणा तुम्ही ?"

बघितल्या साड्याच नुसत्या, नव्हते तुला मी बघितले
नेसता नॉयलॉन तू हे, आज तुजला बघितले !

बाजार सारे कापडाचे, बंद होवू लागले
घरच्या घरी शिंपी बिचारे, प्राण सोडू लागले
राखावयाला सुव्यवस्था, पोलीस धावू लागले
देशात या सारेच आता, नॉयलॉन नेसू लागले !

ती म्हणाली, " बघितले का नॉयलॉन आहे नेसले ?"
विश्वासलो नाही, तिला मी, हात लावुनी बघितले
स्पर्शही ना जाहला, हातास त्या नॉयलॉनचा
द्याल मज फाशी तरीही, नाही पुढे सांगायचा !

भलताच आला काळ आता, हृदयी नका कोणा धरू
शर्टावरी उमटेल तुमच्या, ओष्टद्वयाचे पाखरू !

भलताच आला काळ आता, गमती तरी सांगू किती
वाटते मजनूस अपुल्या, विनयभंगाची भिती !

केसास देती वेव्हज आणि, सारे पावडर लावती
एक आहे वेषभूषा, लाडीक सारे बोलती
समजावयाला भेद आता, कुंठली माझी मती
कोण लैला, कोण मजनू, फक्त योगी जाणती !

मानवा निर्मून प्रभुने त्यास म्हटले, "सांग तू,
सांग रे, तुज, काय देऊ, जे वाटले ते माग तू"
हात जोडुन तो म्हणे, "देवा आता काही नको,
छान झाले सर्व काही, फक्त येथे तू नको !"

होणार होतो मुक्त अगदी, नव्हती मला कसली तमा
हाय ! पण ही आड आली, अर्धांगिची वटपौर्णिमा !

खोलीवरी आलीस तू अन् चाळवोनी शेपटे
लाजुनी पुसिलेस मज की, "आहात काहो एकटे ?"
आनंदुनी मीही म्हणालो, "आज तर आहे सुटी
ये अशी निःशंक ये, आहेस ना पण एकटी ?"

केसास देतो 'वेव्हज,' (Waves) आम्ही फेसपावडर लावतो
घालतो बुशकोट जैसा, ब्लाउज आम्ही घालतो
'मर्द' पण आम्हा म्हणाया, शंका नका आणू कधी
सांगतो शपथेवरी, "बाळंत ना झालो कधी !"

शिवत असते प्रेस-बटणे, ब्लाऊजची ती नेहमी
येतात तिज भेटावयाला, वर्ग-बंधू नेहमी !

'एम्. ए.' मराठी जाहली, करिते सभेतून भाषणा
हाय, ना मी ऐकिले पण जन्मभर 'ऊंहू'च्या विना

प्रार्थिले ना मज कधीही, 'होय' मी म्हटलेही ना
अनुनयाचा मार्ग साधा, त्याला कधी सुचलाहि ना
झाल्यावरी सारे म्हणे, "मानू नको विपरीत तू–
'फक्त करतो प्रेम आम्ही, बोलतो ना फालतू !"

माझिया नाजूकतेची, भलतीच धास्ती घेतली
चुंबने घेतो जशी की, घेतली ना घेतली !

जेथे जिथे या सुस्तनांचा, भार दुस्सह पाहतो
येते दया आम्हास, आम्ही, तेथे सहाया धावतो !

उघडिले मी दार आणि, जीभ माझी चावली
वाटले भलतेच, पण ती नॉय-लॉन होती नेसली !

ऐका प्रतिज्ञा आमुची, काहीच नाही आम्ही करू
घरच्या घरी रडतील बेटे, राजेंद्रबाबू–नेहरू !

येतीच ना परतून अमुची, माय सीता मागुती
विसरलो केव्हाच असतो, द्रौपदीची दुर्गती
समरांगणी असते उभे, रंगमंचक आमुचे
असतो जरी त्या कालखंडी, सारे अम्ही कॉंग्रेसचे !

मारतो आम्ही मुले, वृद्ध, बाया, अर्भके
पाहुनी निःशस्त्र जनता, नेम ना अमुचा चुके
दरडावुनी आम्हास कोणी, लाथ जेव्हा हाणतो
प्रकटते बंधुत्व, आम्ही दिल्लीस त्या बोलावितो !

भारताची राजनीती, आहे जयांना समजली
आहे तयांची सोय सारी, ठाण्याचिया इस्पीतळी !

चुंबने घेऊन माझी, मागे जसे ते परतले
बोलावुनी त्यांना म्हणाले, "लाजायचे मी विसरले !"

बोले कुणी की, "जात स्त्रीचीं बेमान ही आहे खरी"
आनंदुनी मीही म्हणालो, "आता मजा आहे खरी !"

उचलतो ना शस्त्र आम्ही, फक्त जोडे उचलतो
मारतो ना 'बॉंब' आम्ही, फक्त डोळे मारतो
नाही कधी लढणार आम्ही, शस्त्र हाती घेऊनी
जिंकू परी शत्रूस, नुसत्या गोल साड्या नेसुनी !

जोडतो मी हात "देवा ! स्वर्गी मला नेऊ नका
सांभाळणे आहे तुम्हा जर, उर्वशी अन् मेनका !"

'हेल्थ' (Health) माझ्या प्रेयसीची, खूप आहे चांगली
बेजार होतो जीव जर का, एकदा ती लाजली !

रडलासि का मग सांग. जेव्हा हरवली सीता तुझी
रडता अम्ही, आम्हापुढे, फेकशी गीता तुझी ?

येतो फिराया तुजसवे, ऐक जे सांगेन मी
नेसायचे नऊवार तू, अन् मागे तुझ्या चालेन मी !

कंटाळले या चारुतेला, अगदीच बाई अलीकडे
पाहती नुसतेच मेले, आ वासुनी माझ्याकडे !

चंद्रमा हासे नभी, अन् शांत शीतल चांदणे
आहे कपाळी आमुच्या पण, अमृतांजन लावणे !

गायिली आक्रंदुनी मी, दर्दिली ही शायरी
वाहिल्या गालावरूनी, आसवांच्याही सरी
इष्कातली या बेवकूफी, फक्त त्यांना समजली
हासला मोत्या जरासा, चंपी जराशी हासली !

कीव त्याची ये मला, जीवनी ज्याच्या कधी
आलीच नाही वेळ केव्हा " इश्श बाई ! " ची कधी !

धारिष्टच हे केलेच नसते, आम्ही कधीही एवढे
म्हणती जरा आधीच ती का, " इश्श बाई ! " एवढे

गेलो कराया धैर्य मी, तिज हात लावुन बघितले
जाहली चाळीस वर्षे, नाही तिने मज सोडले !

सुजनता माझी मला ही, निर्भत्सिते वरच्यावरी
मीही असा वस्ताद, तिजला चोरून करतो शायरी !

सांगू नका आम्हास तुमच्या, मेनका अन् उर्वशा
विसळून घ्या तुमच्याच तुम्ही, या चहाच्या कपबशा !

इंद्रा ! अरे, हीच ना सौख्ये तुझ्या स्वर्गातली ?
चाटल्या नाहीत बाबा, आम्ही कधी पत्रावळी !

“ रोखू नको डोळे असे हे. ” सांगतो तुज एकदा
पाहिल्या आहेत आम्ही चंप्या अशा कित्येकदा !

पुरुषोत्तमा देवा ! अरे हे मर्दपण कुठले तुझे ?
संपायचे आहे कधी का, वेड बुरख्याचे तुझे ?
असतास जर युवती कुणी, अन् असतास जर पडद्यात तू
बघितले असते अम्हीही, कुठवरी लपतास तू !

गेलो फिराया दूर, तेथे खूप आम्ही बोललो
टाळुनी बोलायचे ते, खूप आम्ही बोललो

आम्ही कुणा ना पाहिले, कोणी अम्हा ना पाहिले
ओशाळलो इतुके, जसे की, साऱ्या जगाने पाहिले !

दोघेच होतो; शक्य नव्हते, येणे तिथे तिसरे कुणी
लाजवीला मी शिवाजी, गेलो तसे आलो अम्ही !

आज नाही पण उद्या, येईन नक्की सांगते
कंटाळले सांगून अगदी, रोज तुज हे सांगते !

वृद्ध मी, नाही जरी निवृत्त झालो फारसा
सोडिल्या मी दोन गोष्टी, कंगवा अन् आरसा !

व्हायचे सारेच झाले, उरले न काही व्हायचे
कळलेच ना बाई, मला पण, केव्हा कसे लाजायचे !

भारताची राजनीती समजण्याला लागते
षंढताही खूप, थोडी-थोडकी ना लागते
खूप केला यत्न आम्ही, आम्हास नाही समजली
ना कळो आम्हास, आहे पुष्कळांना समजली !

मृत्युची माझ्या वदंता, सर्वत्र जेव्हा पसरली !
घबराट इतुकी नर्कलोकी, केव्हाच नव्हती पसरली
प्रार्थिती देवास सारे, म्हणती, "अम्हाला वाचवा–
वाचवा आम्हास आणि, पावित्र्य इथले वाचवा !"

फणकारुनी माझ्याकडे ती, पाठमोरी जाहली
काय सांगू कहर ? होती नऊवार साडी नेसली !

तिरप्या तिच्या नजरेवरी, बेहद्द झालो खूष मी
आज पण कळले मला, ती ऐसीच बघते नेहमी !

मजनू ! अरे, थोडा जरा का, धीर हा धरतास तू
रडती तुझी लैलाच, आणि जन्मभर हसतास तू !
इतुके खरे, इष्कात काही, थोडे रडावे लागते
वेड्या ! अरे, इष्कात सारे, खोटे रडावे लागते !

दार्शनिक

एकटा मज पाहण्याला, शर्थ मी केली पुरी
दूर मी नेले मला, रानीवनी, विजनी तरी
तेथेही नाही एकटा, द्वैत वासुनि 'आ' उभे
नाशिता द्वैतास होते, शून्य मज खाया उभे
कंटाळलो द्वैतास मी, मज धाक शून्याचा उरी
ना कळे जाऊ कुठे, दोन्हीकडे दिसते सुरी
शेवटी संतापलो, अन् ब्रह्मांड ग्रासुनि बैसलो
द्वैत गेले, शून्य गेले, एकटा मी राहिलो !

अजवरी स्वप्नात होतो, जाग आता ये मला
जाग कसला ? हा खरोखर, जागही स्वप्नातला !

'सारेच आहे स्वप्न येथे,' मानतो 'हे' सत्य मी
हाय ! पण वेदान्तही हा, वाचला स्वप्नात मी !

आहे जरी हे स्वप्न खोटे, हेच प्रिय मज वाटते
काय सांगू भय मनाला, जागृतीचे वाटते !

सांगता की सर्व खोटे, काहीच ना येथे खरे
सर्व खोटे इतुके तरी, आहेच ना येथे खरे ?

सांगसी निष्काम कर्म, कृष्णा अरे वेदान्त तू
समजला की काय आम्हा, किर्लोस्करांचा पंप तू ?

याचसाठी आम्हासही, अवतार घ्यावा लागला
कृष्णा, तुझ्या गीतेत तू हे, भलतेच बोलू लागला !

वैतागुनी या जीवनाला, अभ्यासिला वेदान्त मी
आणि समजू लागलो की, प्रत्यक्ष केवळ ब्रह्म मी
हाय ! माझे ब्रह्महो, आता रडाया लागले
कळले मला मी फक्त, माझे नाव नुसते बदलले !

बंधने मज-भोवतीची, उकलोनिया मी पाहिले
सांगतो की शेवटी त्या, काहीच नव्हते राहिले
दचकलो, पाहून माझ्या, शून्यसम रूपा तशा
भोवती गुंडाळल्या मी, चिंध्या पुन्हा होत्या तशा

जीवनाची रेलगाडी, ना कळे नेते कुठे
तिकिटावरी तर स्टेशनाचे, नावही नाही कुठे
आहे कुणी ' टी. सी. ' परी, हे ना कुणा समजायचे
फक्त जाणे एकटा तो, कोणा, कुठे उतरायचे
फेकतो वाटेल त्याला, उचलुनी खिडकीतुनी
सांगती की, खूप आहे, सवय त्याची ही जुनी
फेकण्या मजला जसा तो, सरसावला थोडा पुढे
देहात्मतेचा कोट नुसता, मी फेकला त्याच्यापुढे
उचलला तो कोट त्याने, फेकला खिडकीतुनी
केला मला ' आदाब ' आणि, अदृश्य झाला लाजुनी
रेलही अदृश्य झाली, जे वाचले ते वाचले
तिकिटावरी मी शब्द नुसते, ' निर्वाण ' इतुके वाचले !

जे दिसे प्रत्यक्ष तेही, आहे जरी खोटे असे
अदृश्य त्या देवास सांगा, सत्य मी मानू कसे ?
आहे जरी साराच भ्रम हा, काय हा आहे कमी ?
यापुढे जाऊन दुसरा, का करू निर्माण मी ?

'आज' माझे नाव आहे, आहे उद्याचा 'काल' मी
कालचा आहे 'उद्या', ना मी 'उद्या' ना 'काल' मी
'आज' माझे नाव आहे मी वर्तमानी राहतो
भूत, भावी शब्द तुमचे, ऐकून गाली हासतो
आहे जसे आसमान आहे, निष्कंप मी सांगू किती
फिरविता मज व्यर्थ, म्हणता, कालचक्राची गति
जाणतो की व्यर्थ आहे, माझे तुम्हा समजाविणे
इतुकेच आहे ज्ञान तुमचे, भलत्यास भलते समजणे !

गालिब ! अरे, अमुच्याही दारी, आहेच कीर्ती यायची
फक्त आहे देर थोडी, मरणास अमुच्या यायची
येणार ना अमुच्या पुढे ती, प्राण असती तोवरी
कीर्तिप्रिया माझी अरे, ही भलतीच आहे लाजरी

ग्रंथालय ठाणे
२४८२
दा. क्र. २३९९६
काव्य २०११८३
ग्रंथ शाखा (स्थळ प्रत)

माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेंहि पैजां जिंके । ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥

संजय

प्रकाशन, पुणें ४

मुखपृष्ठ : बॉम्बे सर्वोदय प्रेस, मुंबई १६.